

Dorothee Bohle–Greskovits Béla: Capitalist Diversity on Europe's Periphery

Cornell Studies in Political Economy, Cornell University Press, Ithaca, NY, 2012, 304 o.

A globális pénzügyi válság szinte alapjaiban rengetette meg az elmúlt két évtized számos gazdaságpolitikai axiómáját. A rendszerváltás módjának és sikerének megkérdőjelezése ma már nem csupán egy szűk kisebbségre és a szélsőségekre jellemző vélemény, hanem a politikai főáram diskurzusának részévé vált. Mindez különösen időszerűvé teszi Dorothee Bohle és Greskovits Béla Stein Rokkan-díjjal¹ kitüntetett könyvét, amelynek célja a Kelet-Közép-Európában létrejött kapitalista rendszerek sikereinek, törekényiségeinek és eltéréseinek magyarázata.

A kötet megírását számos rangos nemzetközi lapban megjelent folyóiratcikk publikálása előzte meg,² amelyek a témakör egyes részterületeit járták körül. A kérdéskör összetett vizsgálata azonban könyvírására sarkallta a szerzőpárost, amelyben a részleges elemzések összekapcsolhatók, és ezzel teljesebb képet kapunk ahhoz képest, mint amit egy folyóiratcikk terjedelmi korlátja lehetővé tesz. Az átfogó kérdésfelvetés a szűken vett közgazdaság-tudományi elemzés kereteinek meghaladását is megkerülhetlenné teszi. A gazdasági és politikai rendszer egymással szoros kölcsönhatásban áll, és az interdiszciplináris megközelítés szükségességét a könyvben bemutatott esetek messzemenően igazolják.

A kötet elméleti alapját Polányi Károly munkássága ihlette, aki az 1929-es válságot követő időszak tapasztalataira reflektálva mutatott rá arra, hogy alapvető feszültség van a piaci hatékonyság, a társadalmi kohézió és a politikai legitimitáció szempontjai között (Polányi [1944/2004]). Ez a megközelítés kiemeli, hogy a politikai szférának része van mind a kapitalizmus alapvető problémáinak kialakulásában, mind pedig e problémák megoldásaiban. Elsősorban a politikai szférán múlik, hogy lehetséges-e kombinálni a piaci hatékonyságot és a társadalom sérülékeny csoportjainak védelmét.

A kötet szerzői egy hatdimenziós rendszerben értékelik a vizsgált posztoszocialista országokat, és bemutatják, hogy az egyes dimenziók hogyan jelenhetnek meg pozitív és negatív minőségben. A hat vizsgált dimenzió a következő: piac (mely elősegítheti a hatékonyságot, ám mindent áruvá alakíthat), demokrácia (képviselő *versus*

¹ A Stein Rokkan-díjat az összehasonlító társadalomtudományok területén elért jelentős és eredeti hozzájárulásért adományozza közösen az International Social Science Council (ISSC), a Bergeni Egyetem és a European Consortium for Political Research (ECPR).

² A teljesség igénye nélkül lásd például Bohle–Greskovits [2006], [2007a], [2007b], [2009].

kormányozhatatlanság), kormányzás (számonkérhetőség *versus* állam foglyul ejtése), korporatizmus (érdekegyeztetés *versus* járadékvadászat), jóléti állam (védelem *versus* segélyfüggőség), makrogazdasági koordináció (stabilitás *versus* kényszerubbonny).

A hat dimenzió empirikus értékelése alapján a szerzők az EU 11 kelet-közép-európai államát négy csoportba sorolva veszik górcső alá. A balti államok, amelyeket neoliberális rezsimnek neveznek, négy dimenzióban jól teljesítenek, de gyengék a korporatizmus és a jóléti állam terén. A visegrádi országokat a beágyazott neoliberális rendszerek közé sorolják, melyek jól teljesítenek a kormányzás, demokrácia és piac szempontjai alapján, míg közepesek a makrogazdasági koordináció, jóléti állam és korporatizmus tekintetében. Szlovénia az egyetlen neokorporatív rezsim, amely mindegyik dimenzióban jól teljesít a piaci hatékonyság részleges kivételével. Végül, Délkelet-Európa országait (Bulgária, Horvátország, Románia) nem lehet rendszerként beazonosítani, és mindegyik dimenzióban rosszul teljesítenek, amely alól csupán a piaci hatékonyság tekinthető részleges kivételnek.

A csoportok részletes bemutatását követően a szerzők egy kritikus talányt tárnak az olvasók elé. Míg Nyugat-Európában a gazdasági nyitottság okozta bizonytalanságot komoly jóléti kiadásokkal ellensúlyozták, a kelet-közép-európai országok csupán fele kísérelte meg a demokratikus korporatizmus modelljét kialakítani. Hogyan volt képes a többi ország rendszere a túlélésre anélkül, hogy oldani próbálta volna az állampolgárok aggodalmait, szorongásait?

A szerzők elvetik azokat a nézeteket, amelyek amellett érvelnek, hogy a rendszerváltás során nem létezett választási lehetőség, és a szocialista örökség vagy pedig a nemzetközi szereplők (multinacionális vállalatok, nemzetközi pénzügyi intézmények) szabták meg az új rendszer kereteit. E magyarázatok helyett szerintük kritikus szerepet játszott a politikai vezetésnek a társadalmi támogatás megszerzésével kapcsolatos stratégiája. A recenzens számára a kötet egyik legizgalmasabb része a szocializmus társadalmi örökségének bemutatása (elfojtott nacionalizmus, erőltetett, külföldről irányított iparosítás, paternalista jóléti állam, a Nyugathoz való ambivalens hozzáállás – ezek szelektív felhasználása változatos politikai stratégiákra adott lehetőséget).

A rendszerváltás óta eltelt két évtizedben alapvetően két stratégiát lehetett megkülönböztetni a társadalmi támogatás elnyerésére: identitáspolitikai vagy jóléti juttatások. Míg a nacionalizmus és a múlttal való teljes szakítás igénye legitimálta a neoliberalizmus költségeit a balti országokban, a jóléti juttatások fenntartása elfogadottá tette az új rendszert a visegrádi országokban. Az 1990-es évek második felében mindenütt jelentkezett az úgynevezett reformfáradság, ám az Európai Unióhoz való csatlakozási folyamat ösztönözte az átalakulás folytatását. Az elit által vezérelt reformfolyamat az úgynevezett kimeneti legitimitációt³ szolgálta az egyes szakpolitikák depolitizálásával és a szabályozások előtérbe helyezésével. Amint azonban a kimeneti oldal nem tudta biztosítani a legitimitációt, megfigyelhető volt a nem szabadelvű pártok felemelkedése, illetve a „főáramú” pártok radikalizálódása, ami mutatja a társadalom tűrőképességének a határait.

³ A kimeneti legitimitáción azt értjük, hogy a legitimitációt nem a bemeneti oldal, azaz a választási részvétel, hanem a kimenet adja, azaz a kormányzás jó eredményei. Bővebben lásd Scharpf [1999].

A rendszerváltás során tett választások magyarázatot adnak a könyv egy másik talányára is: annak ellenére, hogy a balti országok mennyire radikális reformpolitikát folytattak, a termelési szerkezet javulása és a transznacionális vállalatok globális értékláncába való bekapcsolódás csupán a visegrádi országokban és Szlovéniában volt megfigyelhető. A szerzők ezt a jelenséget önerősítő körök működése révén magyarázzák. Míg a visegrádi országokban a külföldi vállalatok letelepedése klaszteresedést indított el, amelyet a bőkezű támogatások erősítettek, a szovjet múlt teljes elutasítása dezindustrializációs folyamatokhoz vezetett a balti országokban, amit felerősített, hogy a külföldi befektetések az ipar helyett a bank- és ingatlanszektorba érkeztek, s ezáltal pénzügyi folyamatok által vezérelt növekedési pálya alakulhatott ki. Ez egyben lehetővé tette a jelentős hitelbővülést, ami növelte a középosztály fogyasztását, és elfogadottá tette a neoliberais politikát.

A következő három fejezet részletes áttekintést kínál azokról a történeti folyamatokról, amelyek alátámasztják a fenti modellek kialakulását. A balti országok kapcsán a szerzők kiemelik, hogy a radikális megoldások (valutátábla, egykulcsos adó) nem külső kényszer hatására, hanem belső meggyőződésből fakadtak, és elsősorban azt szolgálták, hogy a politikai verseny ne érintse a gazdasági kérdéseket. Bár az átalakulások vesztesei a nyugdíjasok és a munkásosztály voltak, az orosz kisebbség jogainak korlátozása révén a rendszer biztosította, hogy a vesztesek ne váljanak a reform ellenfeleivé. A sikerhez hozzájárult a kedvező külföldi fogadtatás is, ami a balti országokat, különösen Észtországot megerősítette, és biztosította a pénzügyi és technikai segítséget. A gazdasági siker pedig jelentősen hozzájárult a politikai rendszerrel való elégedettséghez is.

A visegrádi országok, Magyarország kivételével, megpróbálkoztak egyfajta nemzeti kapitalizmus kiépítésével, de ez sikertelenné bizonyult. Helyette eltérő utakon, de mindegyik ország az exportorientációnál kötött ki, aminek alapját a transznacionális vállalatok befektetései adják. Emellett elkötelezettek maradtak a szocialista rendszerből örökölt jóléti juttatások fenntartása mellett. A balti országokkal ellentétben, a szegénységi kockázat a nyugdíjasok számára a visegrádi országokban a legkisebb, míg a fiataloknak szóló munkanélküli ellátások, illetve a szegényeknek szóló támogatások rendkívül visszafogottak, és jelzik az érintett csoportok politikai gyengeségét. Bár a bőkezű jóléti rendszer fenntartása jelentős makrogazdasági egyensúlytalanságok forrása lett, és Szlovákia kivételével az euró bevezetését is megakadályozta, a régió országai közötti verseny sikerre vitte bekapcsolódásukat a globális értékláncokba. A négy ország együttesen az európai autóipari termelés 15 százalékát adja, míg a teljes külföldi működőtőke-állomány mértéke Brazíliához hasonló – magasabb, mint Indiában és Oroszországban.

A kötet Szlovénia esetét a másik három délkelet-európai országgal együtt vizsgálja, bemutatva azt, hogy Szlovénia sikere a legkevésbé sem tekinthető magától értetődőnek, hiszen számos téren a régió többi országához hasonló adottságokkal rendelkezett. A szerzők szerint abban, hogy Szlovéniában sikeresen építettek ki egy neokorporatista rendszert, főszerepet játszott az állam teljesítőképesége és minősége. Míg itt az állam képes volt koordinálni a munkavállalói és a munkaadói szervezetek közötti kapcsolatokat, és hozzájárulni a szereplők időhorizontjának meghosszabbí-

tásához, a három délkelet-európai országban nem tudta teljesíteni a megállapodásokat, és ezzel jobban ellehetetlenítette a munkavállalói oldalt, mint bármilyen neoliberalis politika. Emiatt – felhagyva egy hosszú időszak kísérletezéseivel – a gyenge bolgár és román állam radikális és egyszerű neoliberalis megoldásokat vezetett be. Horvátországban pedig a turizmusból származó bevételek lehetővé tették egy befelé forduló, nemzeti kapitalizmus létrehozását.

Szlovéniában a jól működő állam a szerzők szerint a lassabb privatizációt is indokolhatóvá tette, különösen a hálózatos iparágakban és a bankszektorban. A szerzők csekély problémának látják azt is, hogy a magas bérek miatt az országot elkerülték az alacsony hozzáadott értéket termelő befektetések, melyek inkább a másik három országba áramlottak az alacsony bérek, gyenge munkaerő-piaci szabályozások és alacsony adók által ösztönözve. A társadalmi szereplők közötti koordináció hiánya azonban az utóbbi országokban az infláció letörését is jóval költségesebbé tette, mint Szlovéniában, ahol a háromoldalú megállapodások révén a régióban elsőként sikerült bevezetni az eurót.

A könyv hatodik fejezete a válság tapasztalatait vizsgálja a négy országcsoportban. Bár a balti országok szenvedték el a legnagyobb visszaesést, nem történt változás a gazdaságpolitikában, elkötelezettek maradtak a neoliberalis gondolatok mellett, és fájdalmas belső leértékelés révén őrizték meg a rögzített árfolyamot. Ezt a szerzők a nacionalizmus és a neoliberalizmus tartós összekapcsolódásával magyarázzák. Azt pedig, hogy a viseigrádi országok közül Magyarországot érintette legsúlyosabban a válság, részben a jegybank kamatpolitikájának rovására írják, ami jelentősen megnehezítette a jóléti berendezkedés fenntartását. Eközben a helyzetet súlyosbította a politikai polarizáció által generált osztogatási láz. Szlovéniában már a válság előtt fordulat történt – a szakszervezeti kötelező tagság 2006-os megszűnésével a háromoldalú megállapodások rendszere felbomlott, és privatizációs hullám indult be. Utóbbiban fontos szerepet játszottak az olcsó külföldi források, ám a válságot követően az eladósodás a nem teljesítő hitelek felhalmozódásában mutatkozott meg. A válság összességében minden országban megnehezítette a piaci hatékonyság és a társadalom védelmének összehangolását. A társadalmi kohézió erodálódása pedig magát a demokráciát ássa alá.

A kötetben a szerzők szenvedélyesen kiállnak a liberális demokrácia, különösen annak neokorporatista verziója mellett. Nyilvánvaló elköteleződésük mellett azonban az egyes országokról szóló részletes elemzés rendkívül összetett és árnyalt képet nyújt a rendszerváltás folyamatairól.

Az elemzés során a szerzők konzisztens módon alkalmazzák a kötet elején felvázolt keretrendszer szempontjait, melyben a politikai és gazdasági mutatók egyenrangú módon jelennek meg. Ez némileg meglepő következményekkel jár, hiszen a jóléti juttatások mértéke *versus* a makrogazdasági stabilitás, illetve a piac/demokrácia *versus* a korporatizmus egyenrangú, akár felcserélhető szempontnak bizonyulnak az eredmények értékelésében. Eközben a gazdasági fejlettség szintjét nem a növekedéssel vagy a felzárkózási teljesítménnyel mérik, hanem például a komplex iparágak jelenlétével. A kialakított szempontrendszer pedig döntőnek bizonyul abban a tekintetben, hogy mely országot tekinthetjük sikeresnek, és például mi alapján emelik ki Szlovéniát.

A kézirat bőven a pénzügyi válság elcsitulása előtt lett lezárva, és néhány évvel később már jóval többet tudunk az egyes esetek végeredményeiről. Bár a balti államok a kötetben nincsenek modellként megjelenítve, a válságot úgy tűnik, rendkívül sikeresen kezelték, és növekedésük az egész Európai Unióban a legdinamikusabb. Eközben Szlovéniában a válság egy újabb szakaszát látjuk, amely nem választható el a kiterjedt állami szektortól. Itt a még mindig jelentős állami befolyás alatt álló bankok az olcsón elérhető külföldi forrásokat kedvező feltételek mellett helyezték ki állami nagyvállalatokhoz, ami lehetővé tette a kapacitásbővítést, a magas bérek fenntartását vagy az utóbbi időben a vállalatok vezetői számára a menedzseri kivásárlást (OECD [2013] 9–10. o.). A külső, majd a belső kereslet összeomlásával a nem teljesítő hitelek felhalmozódásának költségeit pedig az állam viseli, ami az államadósság gyors növekedésében tükröződik.⁴ Az olcsó hitelforrások tehát nem csupán a balti és a visegrádi országokban okozták a rendszer torzulását, hanem Szlovéniában is – az érdekegyeztetés helyett a korporatív elrendezés a járadékvadászat terepévé vált.

Az átmenet közel két és fél évtizedes történetét végig az jellemezte, hogy az elsőkből utolsók, és az utolsókból első lettek. Az eseményeket néhány év távlatából már sokszor egészen másképpen értékeljük, mint korábban. Eközben a szempontrendszer is változik, és korábban alábecsült jelentőségű tényezők felértékelődnek. Éppen ezért a pillanatnyi állás alapján ritkán lehet megítélni egy elemzés igazát. Szlovénia jelenlegi problémái nem érvénytelenítik a kötet lényegi megállapításait. Kiemelkedő fontosságú a válságkezelés nehézségeit követően az a kérdés, hogyan képes a politikai rendszer a piacgazdaság fenntartásához szükséges társadalmi legitimitást megteremteni. A neokorporatizmus vonzerejét nem feltétlenül Szlovénia, hanem Svédország és Németország rendszere biztosítja, bár jól tudjuk, hogy a globális verseny új feltételeihez való alkalmazkodást ezekben az esetekben sem lehetett megkerülni. Hatékony működésükhöz megkerülhetetlen az állam teljesítőképességének és minőségének, azaz a jó kormányzásnak a szerepe (ezt a kötet Szlovénia kapcsán tárgyalja, de szintén jellemző Észtország esetében).

A könyvnek nemcsak az az erénye, hogy Dorothee Bohle és Greskovits Béla szigorú szempontok alapján végigvitt, következetes elemzésre építették mondanivalójukat, hanem az is, hogy ezt olvasmányosan tették közzé. A tényanyag gazdaságága a művet referenciakötetté teszi a régióval foglalkozó kutatók számára. Szempontjával és egyes következtetéseivel lehet és kell is vitatkozni, ám a felvetett kérdéseket nem lehet megkerülni.

Hivatkozások

BOHLE, DOROTHEE–GRESKOVITS BÉLA [2006]: Capitalism without compromise: Strong business and weak labor in Eastern Europe's new transnational industries. *Studies in Comparative International Development*, Vol. 41. évf. No. 1. 3–25. o.

⁴ Az államadósság a válság kitörése előtti 22 százalékos szintről 2015-re várhatóan 74,2 százalékra emelkedik GDP-arányosan (EB [2013] 184. o.)

- BOHLE, DOROTHEE–GRESKOVITS BÉLA [2007a]: Neoliberalism, embedded neoliberalism and neocorporatism: Towards transnational capitalism in Central-Eastern Europe. *West European Politics*, Vol. 30. No. 3. 443–466. o.
- BOHLE, DOROTHEE–GRESKOVITS BÉLA [2007b]: The state, internationalization, and capitalist diversity in Eastern Europe. *Competition and Change*, Vol. 11. No. 289–115. o.
- BOHLE, DOROTHEE–GRESKOVITS BÉLA [2009]: Varieties of Capitalism and Capitalism »tout court«. *European Journal of Sociology*, Vol. 50. No. 3. 355–386. o.
- EB [2013]: Statistical Annex of European Economy, Autumn. Európai Bizottság, Brüsszel, Directorate General for Economic and Financial Affairs.
- OECD [2013]: OECD Economic Surveys – Slovenia, April 2013. Overview. http://www.oecd.org/economy/surveys/Overview_Slovenia.pdf.
- POLÁNYI KÁROLY [1944/2004]: A nagy átalakulás: korunk gazdasági és politikai gyökerei. Napvilág Kiadó, Budapest.
- SCHARPF, F. W. [1999]: *Governing in Europe: Effective and Democratic?* Oxford University Press, Oxford.

Gyórfy Dóra

Gyórfy Dóra egyetemi docens, PPKE BTK, Nemzetközi és Politikatudományi Intézet (e-mail: gyorffy.dora@btk.ppke.hu).